

ŽINIASKLAIDOS PRIEMONIŲ NAUDOJIMO RAŠTINGUMO LYGIO NUSTATYMO TYRIMAS

Pagrindinių įžvalgų ir politikos krypčių suvestinė

Trečioji tyrimo banga | 2017–2021–2025 m. dinamika | Lietuvos gyventojai ir tautinės mažumos

I. BENDRAS VAIZDAS

Lietuvos gyventojų žiniasklaidos raštingumas per pastaruosius aštuonerius metus (2017–2025) auga, tačiau nevienodai ir ne visose srityse. Techninis gebėjimas naudotis skaitmeniniais įrankiais tvirtėja, bet kritinis informacijos vertinimas ir pilietinės raiškos pagrindas išlieka silpnesnės grandys. Viena svarbiausių šio tyrimo išvadų – stebimas didelis skirtumas tarp to, ką gyventojai žino, ir kaip iš tikrųjų elgiasi informacinėje aplinkoje.

Tyrimo duomenis reikia analizuoti atsižvelgiant į kontekstą: 2021 m. fiksuotas kai kurių rodiklių šuolis, tikėtina, atspindėjo COVID-19 pandemijos metu suintensyvėjusį gyventojų aktyvumą skaitmeninėje erdvėje ir tuomet taikytą mišrų apklausos metodą (dalis respondentų apklausti internetu). 2025 m. duomenys labiau atspindi tikrąjį kasdienių praktikų lygį – todėl jie vertintini kaip patikimesnis atskaitos taškas.

Rodiklis (didžiausia reikšmė)	2017 m.	2021 m.	2025 m.	Tendencija
Gebėjimas naudotis žiniasklaida (100)	49,2	67,6	61,4	▲ vs. 2017
Kritinis vertinimas (86)	32,6	39,6	36,5	▲ vs. 2017
Komunikaciniai gebėjimai (100)	2,9	11,3	4,7	▲ vs. 2017
Žiniasklaidos vertinimas (50)	33,5	29,8	30,3	≈ stabilus

Svarbi pastaba dėl 2021 m. piko. Šuolis greičiausiai buvo situacinis: ribojimai pandemijos metu intensyvino gyventojų skaitmeninį aktyvumą, o mišrus tyrimo metodas didino su internetu vartojimu susijusius rodiklius.

II. TRYS KONCEPTUALIOS ĮTAMPOS

1. Prieigos visuotinumas prieš kritinės kompetencijos stoką

Beveik visi Lietuvos gyventojai (92 proc.) turi kasdienę prieigą prie informacijos per mobiliąjį telefoną. Tai reiškia, kad informacinės aplinkos prieinamumas nebėra kliūtis. Kyla aktualus klausimas – ar žmonės toje aplinkoje geba orientuotis kritiškai?

Tyrimas rodo, kad kritiško požiūrio dažnai trūksta. Kas antras gyventojas susidūrė su suklastotu vaizdu ar garso turiniu (angl. deepfake). Kas trečias susidūrė su melagiena ir du iš trijų tuo metu ja patikėjo. Daugiau nei pusė gyventojų, pastebėjusių skirtingai pateikiamą informaciją įvairiuose šaltiniuose, tai tiesiog ignoruoja.

Šis atotrūkis yra pagrindinė sritis, reikalaujanti politikos veiksmų. Žiniasklaidos raštingumo problema Lietuvoje nėra infrastruktūros problema, tai įgūdžių ir įpročių problema.

2. Informacijos pliuralizmas prieš uždarus informacinius burbulus

Internetas vertinamas kaip svarbiausias informacijos šaltinis (4,20 balo iš 5). Tačiau socialiniai tinklai, kurie pagal svarbą yra antroje vietoje, veikia per personalizuotą turinį: teiginys, kad socialiniai tinklai vartotojui turinį parenka pagal ankstesnes peržiūras ir pomėgius, yra vertinamas 3,47 balo iš 5. Toks vertinimas rodo, kad gyventojai šį algoritmą suvokia, tačiau šis suvokimas neatsispindi jų informacijos paieškos ir naudojimo elgsenoje.

Užsienio žiniasklaidos vartojimas reikšmingai sumažėjo: nuo 38 proc. 2017 m. iki 26 proc. 2025 m. Tai glaudžiai siejama su prieigos prie Rusijos žiniasklaidos apribojimų, prasidėjus Rusijos karui prieš Ukrainą. Šis pokytis yra ir saugos ženklas, ir iššūkis: gyventojai daugiau remiasi vietine žiniasklaida, tačiau tai nereiškia, kad ji visada pakankamai diversifikuota.

3. Skaitmeninis aktyvumas prieš pilietinį pasyvumą

Socialiniais tinklais naudojasi didžioji dalis gyventojų (79 proc.). Deja, šis aktyvumas dažnai nesitransformuoja į pilietinius veiksmus. Komunikacinių gebėjimų rodiklio pilietinio dalyvavimo komponentas yra neigiamas (-8,7 balo), o turinio kūrimo komponentas -24,8 balo. Tai reiškia: gyventojai yra skaitmeninėje erdvėje, tačiau ne kaip aktyvūs piliečiai ar turinio kūrėjai.

2021 m. pilietinis aktyvumas šoktelėjo (38 proc. gyventojų dalyvavo kokioje nors pilietinėje iniciatyvoje), o 2025 m. smarkiai krito (iki 22,9 proc.). Šis svyravimas atspindi ne tik pandemijos efekto ribotumą, bet ir ilgalaikę struktūrinę tendenciją: buvimas skaitmeninėje erdvėje nėra lygus pilietiniam aktyvumui.

1. Technologinis pagreitis pasiekė kritinę masę

Mobiliojo telefono ir mobilaus interneto paplitimas artėja prie visuotinės aprėpties. Informacijos prieigos infrastruktūra Lietuvoje jau yra stipri – klausimas yra ne apie tai, ar žmonės gali pasiekti informaciją, bet apie tai, ar geba joje kritiškai orientuotis.

2. Žinojimo ir elgsenos atotrūkis

Tai svarbiausias tyrimo užfiksuotas paradoksas: gyventojai supranta, kas yra dezinformacija, propaganda, užsakytas turinys, tačiau realaus elgsenos rodikliai lieka žemi. Net 56 proc. pastebėjusių informacijos neatitikimus, juos tiesiog ignoruoja.

3. Pilietinės raiškos inercija

Pilietinio dalyvavimo ir turinio kūrimo komponentai išlieka neigiami. Socialinių tinklų aktyvumas nėra lygiavertis pilietinei raiškai: buvimas skaitmeninėje erdvėje nėra lygus pilietiniam aktyvumui.

4. Tautinių mažumų informuotumas: struktūrinė spraga

Patikimos žiniasklaidos rusų ir lenkų kalbomis stoka skatina alternatyvių šaltinių paiešką. Tai ilgalaikė informacinio atsparumo rizika, reikalaujanti sisteminio atsako.

III. RODIKLIŲ DINAMIKA IR JOS INTERPRETACIJA

Gebėjimas naudotis žiniasklaida: 49,2 (2017) → 67,6 (2021) → 61,4 (2025). Augimas nuo 2017 m. yra aiškus ir reikšmingas (+12,2 balo per 8 metus). 2025 m. sumažėjimas lyginant su 2021 m. daugiausia atspindi metodinį skirtumą. Šio rodiklio augimas yra nuoseklus ir prognozuojamas – iki 2030 m. tikimasi augimo iki 67,6 balo, pirmiausia dėl kartų kaitos ir vyresniųjų amžiaus grupių skaitmeninio aktyvėjimo.

Kritinis vertinimas: 32,6 (2017) → 39,6 (2021) → 36,5 (2025). 2021 m. pikas greičiausiai buvo situacinis: pandemijos kontekstas intensyvino informacijos tikrinimo įpročius. 2025 m. rodiklis yra aukštesnis nei 2017 m. (+3,9 balo), tai nuoseklus, bet lėtas augimas. Kritinė silpnoji vieta: vartotojų elgsenos komponentas siekia tik 14,6 balo – tai rodo, kad gyventojai žino, kaip reikia elgtis, bet ne visada tai daro.

Komunikaciniai gebėjimai: 2,9 (2017) → 11,3 (2021) → 4,7 (2025). Dramatiškiausias svyravimas: 2021 m. šuolis (beveik 4 kartai) ir vėliau grįžimas į artimą 2017 m. lygį aiškiai liudija COVID-19 katalizatoriaus efektą. Ilgalaikis augimo potencialas yra didelis, tačiau jam reikia ne tik infrastruktūros, bet ir tikslingos politikos: skatinti pilietinę raišką, remti turinio kūrimą, mažinti psichologines kliūtis.

Žiniasklaidos vertinimas: 33,5 (2017) → 29,8 (2021) → 30,3 (2025). Rodiklis išliko stabilus pastaruosius ketverius metus, tačiau yra žemesnis nei 2017 m. Svarbiausias pastebėjimas – mažėja pasitikėjimas žiniasklaidos nepriklausomumu (2,68 balo iš 5). Tai atspindi bendrą skepticizmo kultūrą ir algoritmų bei "dėmesio ekonomikos" spaudimą žiniasklaidai rinktis emocinius, konfliktinius formatus.

IV. PERSPEKTYVA IKI 2030 M.

Prognozės buvo grindžiamos demografinėmis korekcijomis (amžiaus grupių sudėties pokyčiai), ekspertiniais vertinimais dėl elgsenos kaitos ir realaus istorinio kitimo dinamika:

Rodiklis	2025 m.	2027 m. prognozė	2030 m. prognozė
Gebėjimas naudotis žiniasklaida	61,4	64,2	67,6
Kritinis vertinimas	36,5	37,5	38,5
Komunikaciniai gebėjimai	4,7	5,2	5,8
Žiniasklaidos vertinimas	30,3	30,4	30,4

Iki 2030 m. esminis klausimas nebebus „ar moku naudotis?“, bet „ar moku atpažinti, patikrinti ir atsakingai veikti informacinėje aplinkoje?“. Dirbtinio intelekto plėtra kurs tiek naujų rizikų (deepfake gausėjimas, sintetinis turinys), tiek naujų galimybių (šaltinių tikrinimo įrankiai, konteksto paieška). Šis dvilypumas reikalauja nuolatinės stebėsenos, o ne vienkartinį intervencijų.

V. PRIORITETINĖS POLITIKOS KRYPTYS

1. Elgsenos keitimas – ne vien žinomumo didinimas

Lietuvos gyventojai pakankamai gerai žino apie kritinio mąstymo svarbą. Tikslas turi būti elgsenos keitimas: turi formuotis paprasti, pasikartojantys informacijos tikrinimo įpročiai, kurie taptų automatiniais. Svarbu kurti aplinkas, kurios palengvina teisingą sprendimą, o ne tik moko, koks jis yra. Tai reiškia ne tik mokymus, bet ir informacinės aplinkos dizainą: nuorodos į šaltinius, aiški autorystė, paprastos tikrinimo priemonės.

2. Tautinių mažumų informacinė sauga – sisteminis prioritetas

Vietinės kokybiškos ir patrauklios žiniasklaidos rusų ir lenkų kalbomis stoka yra struktūrinė spraga su tiesiogine saugumo dimensija. Tai nėra tik kultūros politikos klausimas – tai informacinio atsparumo klausimas. Tikslinės priemonės tautinėms mažumoms turi būti integruotos į visas medijų raštingumo programas, o ne traktuojamos kaip atskiras papildymas.

3. Pilietinės raiškos ir turinio kūrimo skatinimas

Socialiniai tinklai nepakeičia pilietinių veiklų, jie jas tik trumpam iliustruoja. Reikalingos tikslinės priemonės, kurios mažintų psichologinę kliūtį dalyvauti viešajame diskurse, remtų vietinio kūrybinio turinio kūrimą ir sudarytų sąlygas prasmingai pilietinei raiškai skaitmeninėje erdvėje. Ypatingas dėmesys – jauniausioms ir vyriausioms amžiaus grupėms.

4. Nuolatinė stebėseną ir atnaujinimas

Dirbtinis intelektas, deepfake technologijos ir nuolat besikeičianti informacinė aplinka keičiasi greičiau nei tradiciniai tyrimo ciklai. Rekomenduojama: kartoti tyrimą kas 2–3 metus; integruoti naujus dirbtinio intelekto raštingumo rodiklius; kurti ankstyvo perspėjimo mechanizmus dėl dezinformacijos bangų. Atskirai – stebėti tautinių mažumų informacinės aplinkos pokyčius.

Tyrimas atliktas UAB „Baltijos tyrimai“ 2026 m. sausio mėnesį Lietuvos Respublikos kultūros ministerijos užsakymu pagal 2016 m. patvirtintą metodiką. Pagrindinė imtis: reprezentatyvi Lietuvos gyventojų apklausa (n = 1 011, amžius 18–75 m.); papildoma imtis: tautinės mažumos (rusai, lenkai). Duomenys surinkti tiesioginio interviu būdu 2026-01-08 – 2026-01-31. Tyrimo rezultatai sulyginami su 2017 m. ir 2021 m. bangų duomenimis.